Scripta manent

Што чыталі айцы Францішканы?

Ксёндз-пробашч Гродзенскага Францысканскага касцёла Юзаф Макарчык распавядае пра гісторыю калекцыі кніжных рарытэтаў.

Рэдкая, антыкварная кніга для шырокага кола чытачоў з'яўляецца па сутнасці terra incognita. Не кожны дзень можна пабачыць унікальныя выданні XV — XVI стст., пазнаёміцца са старажытнымі перапісанымі кнігамі, пачуць расповеды пра лёсы асобных выданняў і цэлых збораў, якія па захапляльнасці часам не саступаюць самаму вострасюжэтнаму дэтэктыву. Але жыхарам Гародні сёлета пашанцавала: супрацоўнікамі Гродзенскай абласной навуковай бібліятэкі імя Я. Ф. Карскага задуманы і ажыццяўляецца праект "Дакрануцца да гісторыі". Гэты цыкл выставак прадугледжвае прэзентацыю рэдкіх кніг з фонду абласной бібліятэкі адначасова з кніжнымі зборамі прыватных калекцыянераў і арганізацый.

Людміла УДАВЕНКА,
фота Яраслава Ванюкевіча

Тэму першай выстаўкі вызначылі самі даты яе правядзення. Ладзілася экспазіцыя акурат падчас 200-годдзя ўступлення войскаў Напалеона на тэрыторыю Беларусі. Таму і назву выстаўка атрымала сімвалічную — "І славілі Айчыну меч і слова". Тут экспанаваліся рэдкія выданні з фонду Гродзенскай абласной навуковай бібліятэкі імя Я. Ф. Карскага, а таксама кнігі з прыватнай калекцыі гродзенскага гісторыка, журналіста, вайскоўца Аляксандра Сявенкі.

Фрагмент экспазіцыі "Духоўная спадчына стагоддзяў: кніжныя рарытэты з фонду абласной бібліятэкі і былой бібліятэкі Ордэна Айцоў Францішканаў у Гродне".

Наступнай падзеяй у межах праекта стала надзвычай цікавая экспазіцыя "Духоўная спадчына стагоддзяў: кніжныя рарытэты з фонду абласной бібліятэкі і былой бібліятэкі Ордэна Айцоў Францішканаў у Гродне".

Бібліятэка Ордэна айцоў Францішканаў — былая манастырская бібліятэка, якая існавала многія стагоддзі пры Францысканскім кляштары ў Гродне да Другой сусветнай вайны. У пачатку XX ст. яе фонд налічваў некалькі тысяч кніг, многія з якіх пабачылі свет у XVII — XVIII стст. Падчас вайны найбольш каштоўныя выданні былі схаваны манахамі. Адметна і тое, што бібліятэка знойдзена ксяндзом Юзафам Макарчыкам толькі ў пачатку XXI стагоддзя.

Сама бібліятэка была добра арганізавана, захаваўся яе каталог. Кнігі пазначаны экслібрысам з выявай герба Ордэна на польскай мове "Бібліятэка Ордэна Айцоў Францішканаў у Гродне". Відавочна, што кнігі стаялі ў належным парадку — класіфікаваліся па прадметах і па алфавіце. Усе яны мелі карткі-наклейкі з літарамі-шыфрамі лацінскага алфавіту або спецыяльныя картонныя біркі на нітках. Тут была прадстаўлена ў асноўным літаратура рэлігійнага характару, але захоўваліся таксама выданні па гісторыі, філасофіі, кананічным і грамадзянскім праве, прыродазнаўчых навуках, славеснасці і граматыцы. Гэта кнігі з еўрапейскіх друкарняў, часцей венецыянскіх, польскіх і, што асабліва важна для нас, — з друкарняў Вялікага Княства Літоўскага — Вільні, Супрасля, Львова і Нясвіжа. Мова выданняў — найчасцей польская або лацінская, сустракаюцца кнігі на іншых еўрапейскіх мовах. Важна, што асобнікі досыць добра захаваліся, амаль усе маюць тытульныя лісты, а пераплёты не моцна пашкоджаныя.

Нягледзячы на тое, што ў XVIII ст. ужо актыўна развівалася кнігадрукаванне, у той час амаль кожны манастыр Вялікага Княства Літоўскага меў вытворчасць рукапісных кніг. Такія асобнікі ёсць і ў бібліятэцы айцоў Францішканаў у Гродне. Наведвальнікі выстаўкі мелі магчымасць пабачыць некаторыя дакументы на латыні і папольску. Самы каштоўны з іх — рукапісны Зборнік прывілеяў і дакументаў XVI — XVII стст., у якім сярод выяўленых самы стары дакумент датуецца 1561 г. і ўяўляе сабой скаргу Васіля Копца на свайго ляснічага. Дакумент пісаны старой беларускай (славянскай) мовай. Маецца таксама арыгінальны дакумент 1647 г. за подпісам караля Уладзіслава IV аб нададзеным прывілеі Васілю Копцу (нашчадку) на валоданне лясамі ў Белавежскай пушчы. Захавалася Метрычная кніга парафіяльнага занёманскага гродзенскага касцёла ад 1705 па 1715 гг. Гэта метрыкі хросту і шлюбу. Адна вялася з аднаго боку кнігі, другая — з другога, сама кніга прашнуравана арыгінальнымі ніткамі з пячаткамі.

Добра захавалася тэалагічная кніга маральнага зместу пра Сакрамант пакуты. На жаль, у ёй адсутнічае тытульны ліст. Але на адвароце вокладкі, магчыма, пазначана дата, калі была перапісана кніга, — 1683 г., указаны перапісчыкі — Ежы Грынкевіч і Мікалай Ла(я)ховіч.

Распаўсюджванне ідэй Асветніцтва ў 2-й палове XVIII ст. адбілася і на кніжнай прадукцыі. Значна павялічылася колькасць выданняў навуковай і навукова-папулярнай літаратуры. Шмат намаганняў да пашырэння навуковых ведаў прыклалі ордэнскія друкарні і бібліятэкі. Таму ў складзе Бібліятэкі Ордэна айцоў Францішканаў у Гродне таксама меліся навуковыя кнігі і падручнікі па прыродазнаўстве і матэматыцы. Гэта, да прыкладу, лацінамоўная "Алгебра" Франсіска Залінгера (Полацк: Езуіцкі калегіум, 1809).

Падчас выстаўкі экспанавалася некалькі Біблій з Бібліятэкі Ордэна айцоў Францішканаў. Амаль усе кнігі маюць манументальны выгляд, вялікі фармат. Найбольшую цікавасць, думаецца, уяўляе выданне, апісанае нават у двухтомным даследаванні "Гісторыя беларускай кнігі" (Мінск: БелЭн імя П. Броўкі), гэта польскамоўны Выклад Святога Пісання Старога і Новага Запавету, складзены Марцінам Кужэнецкім, рэктарам Нясвіжскага Навіцыяту (Нясвіж: Друкарня Ордэна Езуітаў, 1769). Па сутнасці гэта вершаваны пераклад Старога і Новага Запавету, які мае на мэце пашырэнне ведання Бібліі. Справа ў тым, што ў эпоху Асветніцтва хрысціянскай веры давялося ў пэўным сэнсе займаць абаронча пазіцыі, бо ў гэты час на першы план выходзіла сістэма свецкіх каштоўнасцей. У складзе Францішканскай бібліятэкі сустракаецца шмат венецыянскіх выданняў Біблій і Біблійных слоўнікаў XVIII ст.

Іншая тэалагічная літаратура прадстаўлена служэбнікамі, трэбнікамі, малітоўнікамі і кнігамі па царкоўным праве. Навуковыя тэалагічныя выданні ў сваю чаргу ўключаюць дыскусіі, дыспуты, трактаты, дысертацыі, у якіх разглядаюцца розныя пытанні веры. Большасць з кніг выдадзена ў Вільні.

Самым старым выданнем, прадстаўленым у экспазіцыі, стала кніга на лацінскай мове "Інструкцыі для святароў" Антонія дэ Маліна (Кракаў, 1643). Значную частку калекцыі бібліятэкі Ордэна айцоў Францішканаў у Гродне складалі казанні, або пропаведзі, якія пісаліся з нагоды свят каталіцкага календара, важных царкоўных падзей, а таксама падзей у сем'ях уплывовых магнатаў. XVII — XVIII стст. увогуле лічыліся часам пропаведзей. Яны складаліся ў вялікай колькасці, часта былі вельмі доўгімі — 1-2 гадзіны. Асобна трэба звярнуць увагу на тое, што кожная кніга казанняў абавязкова прысвячалася мецэнату, які фундаваў выданне. Казанні выдаваліся ўсімі манаскімі ордэнамі Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай. На выстаўцы ў Гродзенскай бібліятэцы былі прадстаўлены віленскія, супрасльскія, львоўскія выданні Казанняў XVIII ст.

Экспазіцыя знаёміла наведвальнікаў із выданнямі, якія тым ці іншым чынам датычаць самога Ордэна айцоў Францішканаў. Сярод іх найбольш каштоўнае — "Імшал францысканскі для ўсіх Братоў Меншых усяго Ордэна Св. Францыска" (Венецыя, 1687) на лацінскай мове. Манументальнае, барочнае, багата афармленае выданне XVII ст. — гэта зборнік месаў на цэлы хрысціянскі год і іншыя нагоды, а таксама імшы, якія адпраўляюцца ордэнам Францішканаў. Кніга афармлена дасканала выкананымі гравюрамі і ініцыяламі, надрукавана на якаснай паперы з цісненнем.

Варта асобна спыніцца і на трохтомным лацінскамоўным выданні "Bullarium Franciscanum Romanorum Pontificum = Буларыум Ордэна францысканцаў Рымскага Пантыфіката" (Рым, 1761 — 1765). Тут сабраны ўсе дакументы, якія датычаць гісторыі існавання Ордэна. Кніга вельмі добра аформлена — двухколерны друк, разборлівы вялікі шрыфт, тэкст — удзве калонкі з каментарыямі на палях і ўнізе старонкі. На тытульным лісце гравюра, што распавядае гісторыю заснавання ў 1209 годзе жабрацкага манаскага ордэна Францішканаў: Папа Інакенцій III задрамаў, і яму прысніўся сон: анёл указвае на беднага манаха, які падтрымлівае спінай папскую Латэранскую базіліку.

Шэсць віленскіх і супрасльскіх выданняў Ордэна айцоў Базыльянаў экспанаваліся на выстаўцы асобна. Гэта ўніяцкі манаскі ордэн, які быў шырока распаўсюджаны на нашых землях у часы ВКЛ — у XVII — XVIII стст. Ордэн прытрымліваўся Візантыйскага абраду, але падпарадкоўваўся Папу Рымскаму. Займаўся шырокай выдавецкай дзейнасцю. Базыльяне выпускалі кнігі на царкоўнаславянскай, лацінскай і польскай мовах. Але кніг захавалася не вельмі многа, таму што калі ў 1839 годзе ў Расійскай імперыі царкоўная унія была ліквідавана, то быў распушчаны і Базыльянскі манаскі ордэн. Уніяцкія кнігі звозілі з усіх манастыроў Беларусі ў Жыровічы. Самыя каштоўныя выданні перадавалі ў Маскву, Санкт-Пецярбург і Вільню. Астатняе проста палілі.

Невялікай групай на выстаўцы былі прадстаўлены граматыкі і слоўнікі, мастацкая, гістарычная літаратура, публіцыстыка і календары. Яны мелі даволі шырокае распаўсюджанне ў XVIII стагоддзі.

Варта адзначыць, што экспазіцыя выклікала вялікую цікавасць сярод навукоўцаў-гісторыкаў, студэнтаў, чытачоў бібліятэкі. Выстаўку адкрыў Яго Магніфіцэнцыя, рэктар Вышэйшай Духоўнай семінарыі ў Гродне, ксёндз-прэлат Юзаф Станеўскі. Пра гісторыю адкрыцця калекцыі кніжных рарытэтаў XVII — XVIII стст. распавёў ксёндз-пробашч Гродзенскага Францысканскага касцёла Юзаф Макарчык. Супрацоўнікі аддзела мастацтва Гродзенскай абласной бібліятэкі падрыхтавалі падрабязную электронную прэзентацыю-агляд прапанаваных кніг. Выстаўка кніжных рарытэтаў была дапоўнена гравюрамі і фотаздымкамі на рэлігійную тэму, а таксама прадметамі рэлігійнага культу з прыватнай калекцыі Аляксандра Сявенкі.